

*II. Державний і суспільний лад в Україні:
проблеми демократизації та конституціоналізації*

**ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОСНОВА ПРАВОВОЇ,
СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ**

О. ПЕТРИШИН

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
перший віце-президент НАПрН України,
завідувач кафедри теорії держави і права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

Проблеми демократії як політичного режиму, певних засад устрою та функціонування державної влади, системи цінностей і принципів перебувають у центрі уваги соціогуманітарних наук, особливо вони загострюються у часи глобальних політичних трансформацій («хвиль демократії»), які знову постали на межі ХХІ ст. у багатьох країнах світу та на різних континентах. Складність і суперечливість цих процесів спонукає до того, щоб пригадати досить точну та, по суті, афористичну її характеристику, надану відомим політиком і державним діячем минулого століття В. Черчиллем: «Ніхто й не каже, що демократія є ідеальною формою правління, швидше навпаки, але нічого кращого, на жаль, людство поки що не винайшло».

Правові аспекти демократичної організації та діяльності державної влади були та залишаються стрижне-

вими й для теорії держави і права. Водночас євроінтеграційні прагнення України, які є неможливими поза межами руху до стандартів демократичної, соціальної та правової державності, актуалізували цю тематику у вітчизняній політичній та правовій науці¹ [1–6]. Дискусія щодо конституційно-правових засад демократичної організації та здійснення органів державної влади і місцевого самоврядування стала однією з найважливіших і під час роботи Конституційної Асамблеї та окремих її комісій з розробки концепції системних змін до Основного Закону України [7].

Як відомо, демократія як спосіб політичної життєдіяльності полісу (міста-держави) та й сам термін «демократія» були започатковані у Стародавній Греції. На відміну від правління одного (автократія) та декількох (аристократія), демократія розглядалась як правління більшості, що мала б

¹ Див. детальніше актуальну тему номера «Демократія як основоположний принцип сучасного конституційного ладу України» [1].

охоплювати бідних і неосвічених людей. У часи розквіту демократії на центральній площі Афін збиралося близько 5 тис. осіб для прийняття рішень із найважливіших питань. Проте слід розуміти й те, що «правлячий клас» античної демократії аж ніяк не міг бути реальною більшістю, оскільки не включав рабів, чужинців, жінок, які разом і становили переважну більшість мешканців полісу¹.

Усе це сприяло негативній оцінці демократії видатними античними філософами — Платоном та Аристотелем, а також в цілому європейською політико-правовою думкою до кінця XVIII ст. Зокрема, Аристотель замість демократії як «неправильної форми» правління запропонував модель змішаного правління (політію). Змішане правління отримало свій розвиток за часів Стародавнього Риму у вигляді республіки, особливості устрою якої вбачалися у тому, що вся влада не могла належати нікому — ані одному, ані кільком, ані більшості, що мало б забезпечити пріоритет справи усієї спільноти [8, 8].

Пізніше ідея народовладдя була збагачена практикою врядування міст-держав Італії, християнськими цінностями, республіканськими ідеалами Макіавеллі, концепціями державного (Ж. Боден) та народного (Ж.-Ж. Руссо) суверенітету, механізмом поділу влади (Дж. Локк, Ш. де Монтеск'є) [5, 13–122]. Остаточна зміна оцінок на користь демократії пов'язується з добою буржуазних революцій на Європейському континенті, утворенням Сполучених Штатів Америки у формі демократичної республіки, яка покликана була стати «владою законів, а не людей».

На основі вивчення практики функціонування різноманітних асоціацій відомий дослідник американської

демократії А. де Токвіль зробив висновок, що досягненню мети і завдань демократичного співжиття активно сприяє участь у громадських справах, яка стимулює розвиток свідомості людей, саморозвиток та самозахист громадянських інституцій [9, 371–503]. Відтепер увага науковців зосереджується передусім на конкретному дослідженні таких демократичних інститутів, як вибори, поділ влади, механізм «стримувань і противаг», законодавча влада, законодавчий процес, права і свободи людини, гарантії прав громадянського суспільства, місцеве самоврядування, судова влада. Проте з огляду на античне уявлення про сутність народовладдя, у тексті Конституції США термін «демократія» так і не з'явився.

Серед найбільш загальних підходів до розуміння демократії виокремлюють її ліберальну та соціальну концепції. Ліберальна модель демократії, яка має англосаксонське коріння, акцентує на індивідуальних правах і свободах та практично зводить демократію до їх проголошення і захисту. Соціальна демократія, більш характерна для політичних режимів нинішньої континентальної Європи, звертається також до важливих питань справедливого розподілу соціальних благ серед різних суспільних верств і соціальних груп, соціального забезпечення та захисту громадян.

Сьогодні питання народовладдя розглядаються як такі, що пов'язані передусім із практичними аспектами організації політичного та державного життя. Водночас широкий спектр наукового аналізу різних аспектів демократії, її характерних ознак і принципів зумовлений актуальною потребою формування сучасної концепції демократичних засад, форм та

¹ Афінська демократія стала відомою ще й переслідуванням своїх громадян та стратою Сократа.

методів функціонування державної влади, передбачає необхідність звернення до найбільш істотних моментів відповідної концепції.

Отже, дослідження питань демократичної організації державної влади з погляду загальнотеоретичної юриспруденції передбачає висвітлення таких проблем: 1) народного суверенітету та форм його реалізації (безпосередньої та представницької); 2) співвідношення більшості та меншості у здійсненні державної влади; 3) поділу державної влади та забезпечення її підконтрольності; 4) законності та дотримання прав людини у діяльності державних органів.

Відомий дослідник демократії Дж. Сарторі ставить два основоположних для цієї концепції питання: що таке народ (*demos*)? і що таке влада (*kratos*)? Щодо першого він наводить не менше шести можливих інтерпретацій поняття «народ»: 1) народ означає буквально кожного; 2) народ означає невизначену велику частину, дуже багато; 3) народ означає нижчий клас; 4) народ є неподільною єдністю, певною органічною цілісністю; 5) народ — це більша частина, виражена принципом абсолютної більшості; 6) народ є більшістю, яка обмежена принципом поваги до прав меншості [10, 26].

Враховуючи те, що «народ» не може включати буквально усіх, а також безпосередньо реалізувати загальну волю («всі як один»), за концепцією Ж.-Ж. Руссо, Дж. Сарторі уточнює — до якої міри повним має бути народ, або скільки людей має складати достатньо велику його частину, щоб називатися «народом»? На це він пропонує дві можливі відповіді — або більшість, яка беззастережно здійснює повноваження від імені народу, або така більшість, яка здійснює владу за певних умов — врахування інтересів меншості, поваги до прав і основопо-

ложних свобод людини, неухильного дотримання вимог законності та принципу верховенства права.

При цьому переваги обмеженої більшості справедливо вбачаються у тому, що вона забезпечує можливість брати участь у здійсненні влади й меншості, від чого правляча більшість, так би мовити, додатково збільшується, наближаючись до усього народу. За таких умов правляча більшість, так само як і меншість, підпорядковуючись єдиним «правилам гри», закріпленим у конституційних та інших правових нормах, складають разом народ як певну органічну цілісність, об'єднану спільними цінностями та нормами.

Особливої уваги за сучасних умов набуває висновок щодо характеристики народу в ролі такої соціальної спільноти, що складається з окремих індивідів (громадян), які є «живою» основою демократії, оскільки їх власна доля безпосередньо пов'язана з долею держави, яку вони створюють, і на яких вона спирається [11, 34–35]. Тому лише народний суверенітет, заснований на повазі до невід'ємних прав людини і громадянина, може бути належним та надійним підґрунтям легітимності влади в демократичній правовій державі [12, 261–264]. Таким чином, крім традиційних питань демократичної легітимності держави юридична проблематика демократії охоплює також проблеми законодавчого регулювання підпорядкованості волі меншості волі більшості, гарантування прав меншості, юридичного забезпечення та захисту основних прав і свобод людини і громадянина [13, 13].

У такий спосіб створюються умови для формування «загальної волі» з волі усіх (якомога більшої кількості громадян) шляхом досягнення компромісу чи консенсусу, який найповніше виявляється в умовах демократичного дискурсу — процесу творення

думок і прагнень, заснованого на основоположних спільних цінностях, їх узгодження і визначення пріоритетних напрямів політичного та соціального розвитку [14, 34].

З погляду юридичного підходу важливим є акцент на тому, що демократичні засади організації та функціонування держави передбачають беззаперечне дотримання органами влади, їх посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями вимог чинного законодавства. У цьому сенсі не втрачає своєї значущості положення про те, що демократія у сучасній державі не може існувати без неухильного дотримання вимог законодавства, а режим законності, що спирається на повагу до прав людини, є важливою передумовою та необхідною складовою реальної демократії.

За сучасних умов демократична організація держави може бути охарактеризована як з погляду інтерпретації сутності демократії, яка акцентує на підзвітності тих, хто здійснює владу, тим, ким управляють (народу), так і її конкурентної моделі, основним принципом якої є повсякденне та ефективне здійснення влади, схваленої народом.

Демократичний підхід, запозичений з арсеналу класичної доктрини, розглядається у контексті досягнення загального добра, надання народу можливості самому вирішувати питання державного й суспільного життя безпосередньо та через обрання підзвітних йому органів. На важливості процедур наполягає Й. Шумпетер, практично зводячи демократію до системи інституцій для прийняття політичних (правових та адміністративних) рішень, у якій громадяни здобувають право вирішувати, змагаючись за голоси виборців [15, 467–468; 16, 7]. Таке бачення акцентує на «техніці

управління» і не обов'язково включає визнання народного суверенітету¹. Як результат, демократія повинна розглядатися і як форма держави в контексті народного суверенітету та здійснення народовладдя [17, 61–62; 18], і як режим функціонування влади, що спирається на законність і дотримання прав людини.

Поставивши питання про те, чи можуть бути в громадянському устрої будь-які засади для управління, якщо людей сприймати такими, якими вони є, а закони — такими, якими вони можуть бути, на демократію у ролі форми держави вперше вказував у свій час Ж.-Ж. Руссо. Демократія завжди існує в межах певної держави, з якою пов'язано функціонування усіх її інститутів, натомість влада народу поза межами державності здатна перетворитися на небезпечну владу натовпу чи повне безвладдя (анархію), що несе загрозу не лише для самої демократії, а й для самого існування держави та суспільства.

У цьому контексті основне питання демократії стосується співвідношення між собою народу та держави, апарату управління і громадянського суспільства, прав і свобод людини і громадянина [19, 270]. Таким чином, ідея приналежності влади народу, будучи пов'язаною із подоланням основної суперечності між державою і народом, урядом і громадянами, є засадничою для усіх можливих концепцій демократії, відповідно до чого демократія завжди більшою або меншою мірою означає народовладдя, суверенітет народу та його участь у політичному житті [20, 41–43].

Демократія у ролі форми держави передбачає й визнання самоврядних прерогатив громадянського суспільства, яке спирається на це саме «сприй-

¹ Так, у Великій Британії суверенітет традиційно вважається поділеним між короною та парламентом, що не перешкоджає функціонуванню державних інститутів на демократичних засадах.

няття людей такими, якими вони є, а законів такими, якими вони можуть та повинні бути». Таким чином, найважливішою передумовою демократії виступає національна (політична) ідентичність та єдність, яка знаходить свій вияв як у суверенній територіальній державності, так і у розвинутих інституціях громадянського суспільства [21, 251].

Конституційність держави означає не лише узаконення ефективної організації та здійснення державної влади, а й обмеження державної влади правом з метою забезпечення автономності громадянського суспільства. Як результат суспільство функціонує як таке, що управляється державою, і є водночас самоврядувальною системою, а держава — як управлінська система, що водночас зумовлюється суспільними потребами та інтересами [22, 10–11]. Тому заперечення викликає підхід, коли народ розглядається у ролі ознаки держави, хоч би якою істотною вона не вважалася. Л. Мамут обґрунтовано називає народ субстанцією держави в тому розумінні, що народ є самостійно існуючою, стабільною і постійною основою різноманітних можливих модифікацій держави (і не лише демократичної в повному сенсі слова) та головним чинником її змін і розвитку [23, 17]. Цю думку уточнює В. Четвернін — саме нація, яка політично самовизначається, і виступає субстанціональним елементом держави [22, 9]. Звідси — народ має невід’ємне, визнане міжнародним співтовариством, право на власну державу, є її творцем, несе відповідальність за розвиток держави; держава покликана служити народу, ніхто, в тому числі і держава, не може узурпувати народний суверенітет.

Відповідно до цього народ повною мірою повинен сам управляти собою шляхом прямої демократії, натомість механізм представництва може використовуватися і для обмеження участі й контролю народу за здійсненням влади обраними представниками, збереження їх повноважень. Звідси теза про особливу значущість для народовладдя інститутів прямої демократії: референдумів, плебісцитів, народних ініціатив, форм безпосередньої політичної активності, поєднаних із використанням сучасних інформаційних технологій для забезпечення ефективної участі громадян у дискусіях та ухваленні відповідних рішень.

Референдуми як імперативні, так і консультативні, застосовуються, як правило, для вирішення найбільш важливих питань державного та суспільного життя. Батьківщиною референдуму прийнято вважати Швейцарію, наразі інститут референдуму знайшов своє відображення у законодавстві більшості демократичних країн Європи¹ [24]. На Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. був затверджений Акт проголошення незалежності України, на референдумі 16 квітня 2000 р. також виносилися питання конституційного реформування. Виключно референдумом можуть вирішуватися питання про внесення змін до розділів I «Загальні засади», III «Вибори. Референдум» та XIII «Внесення змін до Конституції України» Конституції України.

Невідчужуваність народного суверенітету виключає розуміння установчої влади народу в ролі одноразового акту, після якого він нібито втрачає свій суверенітет. Розуміння демократії як народовладдя не допускає відмову від суверенітету народу, навіть якщо

¹ Інститут референдуму знайшов своє відображення у законодавстві переважної більшості демократичних країн Європи та світу. З початку XX ст. в Європі було проведено понад 365 загальнонаціональних референдумів.

це здійснюється шляхом голосування чи інших демократичних процедур, у будь-якому разі й у такому випадку за народом як джерелом влади зберігається право повернути свої невідчужувані права. Невідчужуваність народно-го суверенітету не обмежується й тоді, коли демократія лише надає засоби, за допомогою яких народ отримує змогу змістити своїх правителів шляхом загальних виборів [25, 164–165].

Правління народу лише розпочинається з його визнання у ролі джерела влади, у подальшому влада народу має здійснюватися відносно цього ж народу. Якщо ж виходити не лише з акту проголошення влади народу, а й з необхідності всебічної її реалізації — врядування народу, то проблема, за Дж. Сарторі, складається з: а) самоврядності народу (пряма демократія); б) визнання народу об'єктом управління, над яким здійснюють владу; в) легітимності управляючих, яка походить від народу; г) обрання їх народом; г) керування уряду народом [10, 39].

Отже, сам факт проведення вільних виборів не може бути надійним критерієм справжньої демократії, на шляху її практичної реалізації постає проблема — якими способами і засобами потрібно максимально збільшувати вплив народу на здійснення влади, сформованої від імені народу, здійснюваної щодо народу. Натомість інститут представництва породжує важливе питання щодо співвідношення між номінальними та реальними носіями владних повноважень, адже влада практично не може бути чимось іншим, ніж здійсненням влади [10, 33].

Загострюють питання співвідношення між основними формами демократії (прямою і представницькою) й особливості сучасного соціуму. Нагадаємо, що за Ж.-Ж. Руссо, лише невеличкі республіки здатні безпосередньо реалізувати загальну волю народу, яка

задля своєї «чистоти» не визнає ніяких відмінностей, і тому повинна обходитися взагалі без усякого представництва.

Будь-яка влада за своєю «соціальною природою» спирається на об'єктивний чинник, який полягає в її публічному характері, адже влада не може реально існувати, так би мовити, «сама для себе», вона здійснюється лише у відносинах між людьми, коли вони діють разом задля досягнення спільного результату. Зокрема, державна влада як організація публічно-владних відносин у масштабах усього суспільства може мати своїм «природним» джерелом таку рівновелику стосовно себе спільноту, якою може бути лише народ.

Це положення має важливе значення для розуміння соціальної природи народного суверенітету, джерелом і сувереном державної влади може бути лише народ як певна цілісність, то джерелом влади в межах місцевого самоврядування виступає відповідна територіальна громада. Звідси — відмінності у способах формування представницьких органів державної влади й органів місцевого самоврядування, особливості їх компетенцій та відповідальності.

Відповідно й демократична держава, сформована на засадах визнання народу єдиним джерелом влади, виступає не лише легітимною, а й автентичною у повному сенсі слова на відміну від інших державних утворень, які не визнають народний суверенітет. Ще в одній зі своїх ранніх праць К. Маркс чітко сформулював тезу, що саме демократія виступає критерієм істинності форми держави, оскільки саме в ній «формальний принцип є водночас і матеріальним принципом» [26, 252].

Для належної організації і здійснення похідної від народного суверенітету державної влади потрібен поділ влади,

який часто-густо розглядається у ролі найважливішого принципу демократії, у будь-якому разі, як найбільш дієвий конституційний запобіжник від перетворення демократії в тиранію. При цьому не слід недооцінювати й такий аспект розбудови влади в державі, який іноді називають «вертикальним поділом влади», котрий передбачає не лише доцільність федерального державного устрою за певних конкретно-історичних умов, а й необхідність для будь-якої держави, заснованої на демократичних принципах, передачі відповідних владних повноважень від центральних державних органів до місцевих, функціонування повноцінної системи місцевого самоврядування [27].

Окремої уваги потребує питання щодо обґрунтування обов'язковості рішень влади, яка походить від народу, для народу в ролі того, на кого така влада розповсюджується. Передусім, виходячи з необхідності функціонування механізмів прийняття рішень за демократичним принципом більшості голосів, слід погодитися з обов'язком виконувати рішення більшості. Громадяни зобов'язані виконувати ці рішення, оскільки визнають принцип, що рішення ухвалює більшість, а також справедливість і раціональність процедур їх ухвалення [20, 48]. Саме тому можна зробити висновок, що громадяни у демократичній державі погоджуються не лише на прийняття якогось певного рішення, прийнятого шляхом голосування більшості, а й на відповідну систему демократичного ухвалення рішень, унормовану конституцією і законом.

Власне, демократія є найбільш відповідним підґрунтям соціальної держави, яка внаслідок своєї широкої соціальної опори дає змогу вирішувати не лише політичні проблеми суспільства, а й питання соціальної та економічної рівності. Натомість знач-

на нерівність у суспільстві здатна істотно перешкодити демократичним процедурам формування загальної волі та спільних інтересів. Тому сучасна демократія спирається на середній клас, чітке прагнення суспільства до ліквідації необґрунтованої соціальної та економічної нерівності [20, 71].

Натомість соціальна держава не може бути лише пасивним відображенням відповідної соціальної та економічної інфраструктури, вона покликана виконувати активну роль і соціальні функції для досягнення соціального компромісу та злагоди в суспільстві, підтримки соціально вразливих верств населення. У цьому сенсі соціальна демократія разом з соціальною державою можуть розглядатися у контексті, до певної міри, «соціальної інженерії», яка, за оцінкою К. Поппера, розвивається таким чином у правильному напрямі [25, 152].

Події на межі ХХ ст. актуалізували питання про необхідність вивчення конкретних способів переходу до демократії (демократичного транзиту). У такому контексті лібералізація розглядається лише в ролі вихідного етапу демократичних трансформацій, який лише передуює, власне, демократизації суспільства, пов'язується, головним чином, із розбудовою інституцій демократичного режиму [28, 607–645].

Водночас демократія саме в розумінні форми держави не може бути зведеною до єдиного та неповторного набору певних інститутів та механізмів, які підлягали б «експансії» в інші країни. Політичне різноманіття сучасного світу зумовлює своєрідний перехідний стан демократії, яку іноді називають «молодою демократією», змістовні характеристики якої залежать як від ступеня наближення до загально-визнаних демократичних принципів та стандартів, так і врахування конкретних соціально-історичних умов її

розвитку, особливостей політичної та правової культури, національного державно-правового устрою, усталеного практикою функціонування управлінських структур.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Право України*. — 2013. — № 8.
2. *Правова доктрина України : у 5 т. / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина*. — Х., 2013. — Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція. — 976 с.
3. *Конституційно-правові засади становлення української державності : моногр. / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики*. — Х., 2003. — 328 с.
4. *Селіванов А. О.* Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. — К., 2009. — 560 с.
5. *Скрипнюк О. В.* Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). — К., 2006. — 368 с.
6. *Цвєтков В. В.* Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика : моногр. — К., 2007. — 336 с.
7. *Вісник Конституційної Асамблеї*. — 2013. — № 1.
8. *Болл Т., Деггер Р.* Демократичний ідеал: історія становлення / пер. з англ. П. Тарашука // *Демократія : антологія / упоряд. О. Проценко*. — К., 2005. — XXVIII. — 1108 с.
9. *Токвиль А. де.* Демократія в Америці / пер. с франц. ; предисл. Г. Дж. Ласки. — М., 1992. — 554 с.
10. *Сарторі Дж.* Основи теорії демократії: народ і врядування // *Демократія : антологія / упоряд. О. Проценко*. — К., 2005. — XXVIII. — 1108 с.
11. *Государственное право Германии*. Сокращенный перевод немецкого семитомного издания. — М., 1994. — 320 с.
12. *Бусова Н. А.* Модернизация, рациональность и право. — Х., 2004. — 352 с.
13. *Оніщук М.* Більшість і меншість: уроки парламентської демократії // *Голос України*. — 2003. — 28 лют.
14. *Хабермас Ю.* Демократія. Разум. Нравственность. — М., 1992. — 176 с.
15. *Шумпетер Й. А.* Елітарна демократія і теорія конкурентного лідерства // *Демократія : антологія / упоряд. О. Проценко*. — К., 2005. — XXVIII. — 1108 с.
16. *Розанвалон П.* Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / пер. з фр. Є. Т. Марічев. — К., 2009. — 286 с.
17. *Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.* — К., 1998. — Т. 2. — 741 с.
18. *Цвик М. В.* Теория социалистической демократии (государственно-правовые аспекты). — К., 1986. — 160 с.
19. *Салмин А. М.* Современная демократия. Очерки становления и развития. — М., 2009. — 384 с.
20. *Арблассер Е.* Ключові ідеї демократії // *Демократія : антологія / упоряд. О. Проценко*. — К., 2005. — XXVIII. — 1108 с.
21. *Категории политической науки : учеб. для студ. вузов / под ред. А. Ю. Мельвиля*. — М., 2002. — 656 с.
22. *Четвернин В. А.* Демократическое конституционное государство: введение в теорию. — М., 1993. — 140 с.
23. *Мамут Л. С.* Народ в правовом государстве. — М., 1999. — 237 с.
24. *Референдуми в Європейському Союзі / за ред. Д. С. Ковриженка*. — К., 2007. — 186 с.
25. *Поппер К.* Открытое общество и его враги / пер. с англ. ; под ред. В. Н. Садовского. — М., 1992. — Т. 1 : Чары Платона. — 448 с.
26. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения : научное издание. — 2-е изд. — М., 1955. — Т. 1. — 698 с.
27. *Проблеми функціонування місцевих рад та їх виконавчих органів / за ред. Ю. М. Тодики*. — Х., 2009. — 540 с.
28. *Пшеворский А.* Переходи до демократії: лібералізація і демократизація // *Демократія : антологія / упоряд. О. Проценко*. — К., 2005. — XXVIII. — 1108 с.

REFERENCES

1. *Pravo Ukrainy*, 2013, no. 8.
2. *Pravova doktryna Ukrainy [Ukrainian Legal Doctrine: in 5 Volumes]*, Kharkiv, 2013, vol. 1, 976 p.
3. *Konstytutsiino-pravovi zasady stanovlennia ukrainiskoi derzhavnosti [Constitutional and Legal Bases for Development of Ukrainian Statehood]*, Kharkiv, 2003, 328 p.
4. *Selivanov A. O.* Konstytutsiia. Hromadianyn. Sud. Profesiini ta suspilni pohliady [Constitution. Citizen. Court. Professional and Social Opinion], Kyiv, 2009, 560 p.

5. Skrypniuk O. V. *Demokratiia: Ukraina i svitovyi vymir (kontseptsii, modeli ta suspilna praktyka)* [Democracy: Ukraine and World Dimension (Concepts, Models and Social Practice)], Kyiv, 2006, 368 p.
6. Tsvietkov V. V. *Demokratiia i derzhavne upravlinnia: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Democracy and State Administration: Theory, Methodology, Practice], Kyiv, 2007, 336 p.
7. *Visnyk Konstytutsiinoi Asamblei*, 2013, no. 1.
8. Ball T., Dagger R. *Demokratychnyi ideal: istoriia stanovlennia* [Democratic Ideal: History of Formation], *Demokratiia*, Kyiv, 2005, XXVIII, 1108 p.
9. Tocqueville A. de. *Demokratiya v Amerike* [Democracy in America], Moscow, 1992, 554 p.
10. Sartori G. *Osnovy teorii demokratii: narod i vriaduvannia* [Theory of Democracy: the People and Administration], *Demokratiia*, Kyiv, 2005, XXVIII, 1108 p.
11. *Gosudarstvennoe pravo Germanii. Sokrashchennyi perevod nemetskogo semitomnogo izdaniya* [State Law of Germany. Brief Translation of German 7 Volume Edition], Moscow, 1994, 320 p.
12. Busova N. A. *Modernizatsiia, ratsionalnost i pravo* [Modernization, Rationality and Law], Kharkiv, 2004, 352 p.
13. Onishchuk M. *Bilshist i menshist: uroky parlamentskoi demokratii* [Majority and Minority: Lessons of Parliamentary Democracy], *Holos Ukrainy*, 2003, 28 liut.
14. Habermas J. *Demokratiya. Razum. Nravstvennost* [Democracy. Mind. Morality], Moscow, 1992, 176 p.
15. Schumpeter J. A. *Elitarna demokratiia i teoriia konkurentnoho liderstva* [Eliteist Democracy and Theory of Competitive Leadership], *Demokratiia*, Kyiv, 2005, XXIII, 1108 p.
16. Rozanvalon P. *Demokratychna lehitymnist. Bezstoronnist, reflektivnist, nablyzhenist* [Democratic Legitimacy. Impartiality, Reflectivity, Approximation], Kyiv, 2009, 286 p.
17. *Yurydychna entsyklopediia* [Legal Encyclopaedia], Kyiv, 1998, vol. 2, 741 p.
18. Tsvik M. V. *Teoriya sotsialisticheskoy demokratii (Gosudarstvenno-pravovye aspekty)* [Theory of Socialist Democracy (State and Legal Aspects)], Kyiv, 1986, 160 p.
19. Salmin A. M. *Sovremennaya demokratiya. Ocherki stanovleniya i razvitiya* [Modern Democracy. Essays on Formation and Development], Moscow, 2009, 384 p.
20. Arblaster E. *Kliuchovi idei demokratii* [Key Concepts of Democracy], *Demokratiia*, Kyiv, 2005, XXIII, 1108 p.
21. *Kategorii politicheskoy nauki* [Categories of Political Science], Moscow, 2002, 656 p.
22. Chetvermin V. A. *Demokraticeskoe konstitutsionnoe gosudarstvo: vvedenie v teoriyu* [Democratic Constitutional State: Introduction to Theory], Moscow, 1993, 140 p.
23. Mamut L. S. *Narod v pravovom gosudarstve* [The People in Legal State], Moscow, 1999, 237 p.
24. *Referendy v Yevropeiskomu Soiuzi* [Referenda in European Union], Kyiv, 2007, 186 p.
25. Popper K. *Otkrytoe obshchestvo i ego vrugi* [The Open Society and Its Enemies], Moscow, 1992, vol. 1, 448 p.
26. Marx K., Engels F. *Sochineniya* [Works], Moscow, 1955, vol. 1, 698 p.
27. *Problemy funktsionuvannia mistsevykh rad ta ykh vykonavchykh orhaniv* [Problems of Functioning of Local Councils and Their Executive Bodies], Kharkiv, 2009, 540 p.
28. Przeworski A. *Perekhody do demokratii: liberalizatsiia i demokratyzatsiia* [Transition to Democracy: Liberalization and Democratization], *Demokratiia*, Kyiv, 2005, XXIII, 1108 p.

Петришин О. В. Демократія як основа правової, соціальної держави

Анотація. У статті висвітлені найбільш загальні теоретичні засади концепції демократії в контексті визначених Конституцією України завдань формування правової, соціальної держави. Зроблено короткий огляд основних дискусійних моментів теорій демократії як в історико-політичному аспекті, так і з погляду сучасного аналізу. Зокрема, увага акцентується на тому, що дослідження демократичних засад правової, соціальної держави передбачає звернення до питань: 1) народного суверенітету та форм його реалізації (безпосередньої та представницької); 2) співвідношення більшості та меншості у здійсненні державної влади; 3) поділу державної влади та забезпечення її підконтрольності; 4) законності та дотримання прав людини у діяльності державних органів. Особлива увага приділяється проблемам реалізації народного суверенітету, ролі представницької демократії для належної організації влади в сучасній державі. Також досліджується питання національної (політичної) ідентичності народу як субстанції демократичної держави, питання поділу влади як гарантії від перетворення демократії в тиранію, значення законності та дотримання прав людини для реалізації демократичних принципів.

Ключові слова: демократична держава, народний суверенітет, форми демократії, поділ влади, права людини.

Петришин А. В. Демократия как основа правового, социального государства

Аннотация. В статье освещены наиболее общие теоретические основы концепции демократии в контексте определенных Конституцией Украины задач формирования правового, социального государства. Сделано краткий обзор основных дискуссионных моментов теорий демократии как в историко-политическом аспекте, так и с точки зрения современного анализа. В частности акцентируется на том, что исследования демократических принципов правового, социального государства предполагает обращение к вопросам: 1) народного суверенитета и форм его реализации (непосредственной и представительной); 2) соотношения большинства и меньшинства в осуществлении государственной власти; 3) разделения государственной власти и обеспечения ее подконтрольности; 4) законности и соблюдения прав человека в деятельности государственных органов. Особое внимание уделяется проблемам реализации народного суверенитета, роли представительной демократии для надлежащей организации власти в современном государстве. Также исследуется вопрос национальной (политической) идентичности народа как субстанции демократического государства, вопрос разделения власти как гарантии от превращения демократии в тиранию, значения законности и соблюдения прав человека для реализации демократических принципов.

Ключевые слова: демократическое государство, народный суверенитет, формы демократии, разделение власти, права человека.

Petryshyn O. Democracy as a Basis or Legal and Social State

Annotation. The article highlighted the most common theoretical foundations of the concept of democracy in the context of the established by the Constitution of Ukraine tasks for development of legal and social state. The author made a brief overview of main discussion points of theories of democracy not only in historical and political perspectives, but also from the point of view of modern analysis.

Particular emphasis is placed on the fact that the study of democratic principles of legal, social state provides for an appeal to: 1) national sovereignty and forms of its realization (directly and representative); 2) the ratio of the majority and minority in exercising state power; and 3) separation of state power and its controllability; 4) legitimacy and human rights in the work of public authorities.

Particular attention is paid to problems of national sovereignty, the role of representative democracy for the proper organization of power in the modern state. The article covers the investigation of the issue of national (political) identity of the people as the substance of a democratic state, the issue of separation of powers as a guarantee of transformation of democratic into tyranny, the value of legitimacy and observance of human rights for the realization of democratic principles.

Key words: democratic state, national sovereignty, forms of democracy, separation of powers, human rights.